

תפילה "במחנה אשר על פני מעץ" - תיאור נפוץ לאירוע שלא היה?

הלא אב אחד לכולנו

"כל נדרי" במצור על מץ, 1870

מוטי בן־ארי

"השאלות הגדולות של ימים אלה אינן יכולות להיפתר באמצעות נאומים והצבעות (...) אלא באמצעות ברזל ודם".

אוטו פון ביסמרק

שהודפס כ"ספר כיס" לחיילים. באמצע השדה יש תל קטן ועל צלעו שני טורי מדרגות המוליכים אל ראשו, שם ניצב ארון קודש מאולתר מקרשים ובראשו דמות לוחות הברית; על הפרוכת נראים מגן דוד והאותיות כ' ו'ת' (כתר תורה). בסמוך ניצבים נר תמיד ובמה קטנה זוג נרות. ברקע נראית עיירה - מץ, מן הסתם - ושורות חיילים על הגבעות סביב העיר. בתחתית הציור נכתבה בעברית הכותרת שצוטטה לעיל, ובארבע פינות המטפחת נכתבו בגרמנית בכתב גותי בתי שיר מחורז:

לפני מץ במחנה המלחמה / בהערב השמש
שם התייצבו לוחמים גרמנים / בשורות מלוכדות
צעדו בשמחה ובאומץ / במורד ההר לעמק העלז
ברוח קרב איתנה

שנים עשר מאות / ואחד מפקד / ואחרים נשמעים ברצון,
כי זה לפי תוקף הפקודה / של האל אדונו
הועמדו כל כלי הנשק יחד [...]

באוסף יד בן־צבי נמצאת מטפחת בד אדומה, שעליה נדפס ציור ולו כותרת מסקרנת: "עבדת יום הכפורים תרל"א במחנה / אשר על פני מעץ". המטפחת נתרמה לזכר אחד המשתתפים באותה תפילה מיוחדת, שנערכה בשדה הקרב בימי מלחמת פרוסיה-צרפת. המקדיש, אוטו נתן, הוא כלכלן יהודי יליד גרמניה שהיגר בשנות ה-30 לארצות הברית. הוא חיבר דוחות על הכלכלה הנאצית עבור הממשל האמריקאי, היה ידידו של אלברט איינשטיין ואף נאמן שותף לעיזבונו. בהקדשה נכתב (באנגלית) שכל משתתף באותו אירוע קיבל מטפחת זהה, וכיום ידועות מטפחות אחדות באוספים ובמוזאונים בעולם.

מץ, יום הכפורים תרל"א (1870)

הציור מראה מאות חיילים גרמנים בשדה, לבושי מדים וקסדות המייצגים מגוון יחידות ודרגות. כמה חיילים עטופים בטליתות, ואחרים עומדים וקוראים מספר קטן - כנראה מחזור התפילה

מתנדב יהודי שב לביתו ממלחמות השחרור (ציור: מ"ד אופנהיים, 1834)

תפילת כל נדרי בשדה הקרב, 1914 - גלויה גרמנית (בית המכירות "קדם")

נקודת מפנה היסטורית

מלחמת פרוסיה-צרפת בשנים 1870-1871 הייתה אירוע בולט ובעל משמעות רבה לכל אזרחי גרמניה, וליהודים בפרט. מלך פרוסיה ובעלי בריתו הביסו בסדרת ניצחונות מזהירים את הצבא החזק באירופה, זה של צרפת, והקיסר נפולאון השלישי נשבה. המדיניות, הנסיכויות והמלכויות הגרמניות נכנסו למערכה כישויות מדיניות עצמאיות, ויצאו מאוחדות: קם "הרייך הגרמני השני". גרמניה הייתה כעת בשלטון מאוחד, תחת הקיסר וילהלם הראשון ו"קנצלר הברזל" ביסמרק. נפתח עידן חדש של פריחה ועוצמה גרמנית: צבאית, פוליטית, כלכלית, תעשייתית, דמוגרפית ותרבותית.

יהודי גרמניה ראו בעין יפה את המצב החדש. הסכם האיחוד עצמו אמנם השהה את העיסוק בזכויות היהודים ומעמדם האזרחי נשאר בידי הרשויות המקומיות, אולם רבים מהם חשו בהתקדמות לקראת שוויון זכויות אזרחי. כשנה לפני המלחמה, בשנת 1869, הברית הצפון-גרמנית העניקה זכויות שוות ליהודים, כפי שעשו לפנייה נסיכויות המבורג (1860), אאכן (1862) ווירטמברג (1864). בפרוסיה הבטיח חוק חופש הדת מ-1869 זכויות שוות ליהודים (ועדיין, פחותות מהנוצרים). בשנת 1871, לאחר המלחמה, אישר הפרלמנט הגרמני את חוק האמנציפציה החדש. חוק זה ביטל את ההגבלות הפוליטיות הנובעות מהבדלי דת בגרמניה כולה.

פריצת המלחמה ב-1870 הייתה הזדמנות ליהודים להפגין את גרמניותם. אלפי יהודים התנדבו או גויסו לצבא. הם ראו בהשתתפותם בלחימה הוכחה שהם תורמים למולדתם ככל שאר אזרחיה. חיילים יהודים השתלבו בצבאות של המדינות והנסיכויות כאזרחים חופשיים ושווים. גם בתקופת קודמות, למשל באימפריה הרומית ובמלחמת האזרחים בארצות הברית, השתתפות במאמץ המלחמתי הייתה מפתח לקבלת אזרחות. הימצאותם של חיילים יהודים הלוחמים במלחמה הראשונה של גרמניה המאוחדת, כאזרחים גרמנים, הייתה אירוע שהיהודים ביקשו להנציחו בזיכרון הלאומי - היהודי והגרמני. האירוע הבולט שנבחר לציון היה יום הכיפורים שחל בזמן

עמוד [Omed] התפילה הועמד / על אבן גדולה, גבעה עבור התורה / שצריכה לשמש כארון קודש.

הגבעה היתה מכוסה / בלבוש צמר.

על עמוד דלקה מנורה קטנה / כנר התמיד.

כאן קצת מוגבה / מוקף בחבל

עמד דוכן התפילה. [...]

אחר ניגש לעמוד התפילה / ופותח בכל נדרי

החיילים היהודים / ממשכינים זה לאחר זה

ובקול רם ובחזקה / את השירה הקדושה. [...]

כאן עד לשקיעת השמש / מסתכלים לשמים

ביום כשלא התרעננו / לא ממשקה ולא ממזון. [...]

לבסוף נוצצים הכוכבים / ואז נשמעת שבע פעמים

מילות האמונה הטהורה ביותר / ושל האהבה המפיית.

והאחד מברך את השני / ומושיט לו יד אח

וחותמים בלב / את קשרי הידידות היפים ביותר.

החברים הנוצרים / בשמירה מתוך אהבה

מגינים על אחיהם / מהבוקר עד הלילה.

ואז צועדים שוב כולם [...]

מחזקים באמונה / ובאומץ לחובה

והם מוכנים לקרב / ועומדים בו ולא נרתעים.

(תרגום: אסתר רמון)

החיילים היהודים והלא יהודים צועדים יחדיו, ללא הבדל - "לוחמים גרמנים / בשורות מלוכדות", ואז "הועמדו כל כלי הנשק יחד". ומה עושים הלא-יהודים בעת התפילה והצום הממושך? "בשמירה מתוך אהבה / מגנים על אחיהם / מהבוקר עד הלילה" - מתוך אהבה, לא מתוקף חובה או פקודה. אחווה צבאית מושלמת בין יהודים ולא יהודים: כל החיילים הגרמנים אחים הם, ומכאן גם מוכנותם לקרב. ואכן, מתנדב שלחם באזור מץ כתב שהגרמנים הלא יהודים והיהודים הם volk (עם) אחד (ע' אילון, רקוויאם גרמני, עמ' 202-203). הפסוק המצוטט בעברית ובגרמנית בראש התמונה מדגיש זאת: "הלא אב אחד לכלנו הלא אל אחד בראנו" (מלאכי ב, ט).

ציוריו של יונקר: "יום כיפור לפני הקרב עלייד מץ", בשדה (אוסף שלום צבר)

"כל נדרי לפני מץ", בד' אמות (בית המכירות "קדם")

בלומנשטיין (אז רב העיר מנהיים) נשלח אל מץ, באישור הפיקוד, לנהל את תפילות יום הכיפורים. הלילה היה חשוך מדי, ובאור יום השטח היה חשוף לירי, ולכן הטקס התקיים בשני חדרים קטנים בבית ששימש למגורי הסגל. לפי מקורות שונים, השתתפו באירוע רק כ-60 חיילים וקצינים מיחידות שהוצבו באזור. הרב בלומנשטיין סיפר שהמפקד באתר הוטרד מכך שעליו להכין מזון לעשרות האנשים שנאספו, אך הרב הבטיח לו שאין בכך צורך... עוד ציין שבמקום לא היה ספר תורה – בניגוד למתואר בציורים – ולכן הסביר את הפרשה ואת ההפטרה בעל פה. לפני תפילת ה"עלינו" ציטט את ירמיהו לא, טו-טז: "ושבו מארץ אויב [...] וישבו בנים לגבולם" (W. G. Plaut, "The Yom Kippur that Never", *Jewish Digest* 12 (11), 1956, pp. 25-28).

(Was: A Pious Pictorial Fraud", *Jewish Digest* 12 (11), 1956, pp. 25-28 תמונת התפילה בבית הסגור והדל היא מרגשת לא פחות מהתמונה רבת המשתתפים בשדה, זו שעל המטפחת. התמונה מעבירה מסר שונה, צנוע ואולי פנים-יהודי יותר מתמונת "במחנה על פני מץ". זו האחרונה משקפת את ניצחון האמנציפציה – גרמנים גאים, מבלי צורך להסתיר את יהדותם מאחרים. היא מצגה אחווה ואיחוד של יהודי גרמניה עם העם הגרמני. הרב ו"ג פלאוט שניתח את אי התאמתה לעדויות המקוריות הגדיר אותה כ"תרמית חסודה" פטריוטית, אולם התמונה שעל הבד איננה מסמך היסטורי על שדה הקרב במץ. היא מצביעה כיצד רצתה הקהילה היהודית בגרמניה לראות את עצמה בקרב סביבתה.

זהות האמן שצייר את תמונת המטפחת אינה ידועה, וסגנונה שונה מציוריו של יונקר שהופצו בגלויות. אך הציור הודפס במאות עותקים, על בד ועל נייר, והפך לדימוי נפוץ ומשפיע בקרב יהודים יוצאי גרמניה וצאצאיהם. היהודים האמיצים נלחמו שכם אחד עם אחיהם לעם הגרמני, והיו מוכנים לשפוך את דמם למען המולדת. מאותו אירוע ואילך היהודים ראו עצמם במעמד שווה לכל אזרחי גרמניה. חיילים יהודים במלחמת העולם הראשונה, משני צדי המתרס, "זכרו" את תפילת 1,200 החיילים בשדה הפתוח במץ כאירוע אמיתי. רבים ראו בו עובדה היסטורית, ותיאורי תפילה בזמן קרב הושפעו מהציור גם כעבור עשרות שנים. הזיכרון המדומה הוא שנשאר.

תודה לדורית אילון, לפרופ' שלום צבר ולאסתר רמון על עזרתם.

המצור על מצודת העיר מץ, בראשית אוקטובר 1870 (העיר עצמה נכבשה באוגוסט). את האירוע הנציח האמן הגרמני הלא-יהודי הרמן יונקר (Junker) בשתי תמונות שזכו לימים לתפוצה נרחבת, בעיקר בגלויות. באחת התמונות פרי מכתולו של יונקר מתוארת גרסה מעוטת משתתפים. במרכז מונח ספר תורה על סלע, ולידו שלושה קצינים עטופי טליתות; מימינם תיבה עטופה טלית ומשמאלם אבן מגודרת חבל ועליה ספר, ומאחוריה שעונים רובים בחצובות. מסביב מפורקדים לוחמים, רובם עוטי טלית וקוראים במחזור, ובחזית התמונה חיילים עם רובים – מן הסתם, ה"קעים הלא-יהודים", "בשמירה מתוך אהבה".

למרבה המבוכה, מתברר שיונקר צייר תמונה נוספת מאותו אירוע, שונה מאוד משתי הקודמות שתוארו לעיל. נראים בה כ-40 חיילים גרמנים, מצטופפים בשני חדרים של בית צנוע, לאור נרות וללא ספרי תפילה, נר תמיד או ארון קודש. במרכז, לפני שולחן עטוף סדין שעליו ספר, רב לבוש בבגדי חג (אופייניים לאותה תקופה בגרמניה), ולידו קצין יחיד עוטה טלית; לכל יתר הנוכחים אין כל סממן יהודי. בצד ימין נראה אדם שראשו חבוש, וקצין המוחה פניו במטפחת. הכותרת, בגרמנית: "כל נדרי לפני מץ". איזה מהתיאורים נאמן יותר למציאות?

כוחו של זיכרון מדומה

לפי הכתבות בעיתונות התקופה, תפילות יום הכיפורים במץ אכן התקיימו בשדה הקרב. הרב צזר זליגמן כתב שהרב איזק

לעיון נוסף

1. ע' אילון, רקוויאם גרמני: יהודים בגרמניה לפני היטלר 1743-1933, אור יהודה 2004.
2. מ' ברנר, ש' ירשורצל ומ' מאיר, תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, ב: אמנציפציה ואקולטורציה, 1870-1871, ירושלים 2000.
3. ש' צבר, "בין פולין לגרמניה: טקסים יהודיים בגלויות מאוירות מראשית המאה ה-20", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כז (תשע"א), עמ' 119-154.
4. R.I. Cohen, *Jewish Icons: Art and Society in Modern Europe*, 1998.